

अपठित गद्यांश संस्कृत कक्षा 10 (विषय - विज्ञानस्य प्रभावः)

अस्माकं भारते प्राचीनकालतः एव ज्ञान-विज्ञानयोः सुदीर्घा परम्परा वर्तते । आधुनिके युगे वैज्ञानिक प्रगतेः प्रभावेण मानवजीवनं सर्वथा परिवर्तितं जातम् । विज्ञानस्य आविष्कारैः जीवनं सुकरं जातम् । प्रातार्जागरणात् आरभ्य रात्रिशयनं यावत् वयं विज्ञानानां साधनानां प्रयोगं कुर्मः । विज्ञानम् अस्माकं जीवनं सरलं सुखमयं च अकरोत् । किन्तु एतस्य अतिशयः उपयोगः प्रकृत्याः सन्तुलनं विनाशयति । औद्योगिकीकरणेन प्रदूषिताः नद्यः, मलिनः वायुः च मानवानां स्वास्थ्यं हरन्ति । अस्माकं पूर्वजाः प्रकृतेः पूजकाः आसन्, यतोहि ते जानन्ति स्म यत् प्रकृत्याः रक्षणेन एव मानवसभ्यतायाः संरक्षणं सम्भवति । अतः अद्य महती आवश्यकता अस्ति यत् वयं विज्ञानेन सह आध्यात्मिकमूल्यानां सामञ्जस्यं स्थापयामः । विकासः तादृशः भवेत् यः पर्यावरणस्य हानिं न कुर्यात् ।

प्रश्नोत्तराणि (Questions & Answers):

I. एकपदेन उत्तरत (केवलम् प्रश्नद्वयम्):

1. कस्य प्रभावेण मानवजीवनं सर्वथा परिवर्तितं जातम्?

उत्तरम् : वैज्ञानिकप्रगतेः (या विज्ञानस्य)

2. अस्माकं पूर्वजाः कस्याः पूजकाः आसन्?

उत्तरम् : प्रकृतेः

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत (केवलम् प्रश्नद्वयम्):

1. औद्योगिकीकरणेन का हानिः भवति?

उत्तरम् : औद्योगिकीकरणेन नद्यः प्रदूषिताः भवन्ति, वायुः च मलिनः भूत्वा मानवानां स्वास्थ्यं हरति ।

2. अद्य कस्य महती आवश्यकता अस्ति?

उत्तरम् : अद्य महती आवश्यकता अस्ति यत् वयं विज्ञानेन सह आध्यात्मिकमूल्यानां सामञ्जस्यं स्थापयामः ।

III. भाषिककार्यम् (केवलम् प्रश्नत्रयम्):

1. 'मलिनः वायुः' — अत्र 'मलिना' इति पदस्य विशेष्यपदं किम्?

उत्तरम् : वायुः

2. 'विनाशयति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं गद्यांशात् चित्वा लिखत ।

उत्तरम् : उपयोगः (अतिशयः उपयोगः)

3. 'प्राचीनकालः' इति पदस्य विलोमपदं किम् अस्ति?

उत्तरम् : आधुनिककालः

4. 'अस्माकं पूर्वजाः प्रकृतेः पूजकाः आसन् यातोहि ते जानन्ति स्म...' — इति वाक्ये 'ते' सर्वनामपदं केभ्यः प्रयुक्तम्?

उत्तरम् : पूर्वजेभ्यः

IV. अस्य गद्यांशस्य कृते उपर्युक्तं शीर्षकं लिखत:

उत्तरम् : विज्ञानं पर्यावरणं च / विज्ञानस्य प्रभावः

अपठित गद्यांश संस्कृत कक्षा 10 (विषय- स्वामी विवेकानन्दः)

आधुनिकभारतस्य आध्यात्मिकचेतनायाः संवाहकेषु स्वामी विवेकानन्दः अग्रणीः मन्यते । तस्य बाल्यकालस्य नाम 'नरेन्द्रनाथः' आसीत् । सः बाल्यकालाद् एव कुशाग्रबुद्धिः, सत्यवादी, जिज्ञासुश्च आसीत् । रामकृष्णपरमहंसस्य शिष्यो भूत्वा सः अस्मिन् जगति वेदान्तदर्शनस्य व्यापकं प्रचारं अकरोत् । सन् १८९३ (1893) तमे वर्षे अमेरिकादेशस्य शिकागो-नगरे आयोजिते विश्वधर्मसम्मेलने तस्य ओजस्वी भाषणं श्रुत्वा सर्वे विद्वांसः चकिताः अभवन् । तत्र सः 'अमेरिकावासिनो भ्रातरः भगिन्यश्च' इति सम्बोधनेन

भारतस्य सार्वभौमभ्रातृत्वस्य भावनां प्रदर्शितवान् । विवेकानन्दस्य मते मानवसेवा एव ईश्वरसेवा अस्ति ।
सः युवानः उद्धोध्य अवदत्— "उत्तिष्ठत, जाग्रत, प्राप्य वरान् निबोधत" ।

कठिन-शब्दार्थाः (Vocabulary)

- संवाहकेषु - आगे ले जाने वालों में (Carriers)
- कुशाग्रबुद्धिः - तीव्र बुद्धि वाला (Sharp-minded)
- अकरोत् - किया (Did)
- भ्रातरः भगिन्यश्च - भाई और बहनें (Brothers and sisters)
- निबोधतः - ज्ञान प्राप्त करो (Gain knowledge)

प्रश्नोत्तराणि (Questions & Answers):

I. एकपदेन उत्तरत (Answer in one word):

1. स्वामी विवेकानन्दस्य बाल्यकालस्य नाम किम् आसीत्?

उत्तरम्: नरेन्द्रनाथः

2. विवेकानन्दस्य मते का एव ईश्वरसेवा अस्ति?

उत्तरम्: मानवसेवा

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत (Answer in full sentence):

1. शिकागो-नगरे विद्वांसः किमर्थं चकिताः अभवन्?

उत्तरम्: शिकागो-नगरे आयोजित विश्वधर्मसम्मेलने स्वामी विवेकानन्दस्य ओजस्वानी भाषणाणि श्रुत्वा सर्वे विद्वांसः चकिताः अभवन् ।

2. स्वामी विवेकानन्दः युवानः उद्धोध्य किम् अवदत्?

उत्तरम्: स्वामी विवेकानन्दः युवानः उद्धोध्य अवदत्— "उत्तिष्ठत, जाग्रत, प्राप्य वरान् निबोधत" ।

III. भाषिक कार्यः

1. 'सः बाल्यकालाद् एव कुशाग्रबुद्धिः आसीत्' — अस्मिन् वाक्ये 'कुशाग्रबुद्धिः' इति विशेषणपदस्य विशेष्यपदं किम्?

(क) सः

(ख) एव

(ग) बाल्यकालाद्

(घ) आसीत्

2. अनुच्छेदे 'मन्दबुद्धिः' इति पदस्य कः विलोमशब्दः प्रयुक्तः?

(क) अग्रणीः

(ख) ओजस्वी

(ग) कुशाग्रबुद्धिः

(घ) जिज्ञासुः

3. 'तस्य बाल्यकालस्य नाम नरेन्द्रनाथः आसीत्' — अत्र 'तस्य' सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम्?

(क) नरेन्द्रनाथाय

(ख) रामकृष्णाय

(ग) अमेरिकादेशाय

(घ) स्वामी विवेकानन्दाय

4. 'सर्वे विद्वांसः चकिताः अभवन्' — अस्मिन् वाक्ये क्रियापदं किम् अस्ति?

1. (क) सर्वे

(ख) विद्वांसः

(ग) चकिताः

(घ) अभवन्

उत्तरतालिका (Answer Key with Explanations)

1. (क) सः

व्याख्या: वाक्य में 'कुशाग्रबुद्धिः' (तेज बुद्धि वाला) शब्द 'सः' (वह/नरेन्द्रनाथ) की विशेषता बता रहा है। अतः 'सः' विशेष्य पद है।

2. (ग) कुशाग्रबुद्धिः

व्याख्या: 'मन्दबुद्धिः' का अर्थ कम बुद्धि वाला होता है, और इसका सटीक विपरीतार्थक शब्द 'कुशाग्रबुद्धिः' है।

3. (घ) स्वामी विवेकानन्दाय

व्याख्या: 'तस्य' (उसका) सर्वनाम पद स्वामी विवेकानन्द के स्थान पर आया है। व्याकरण के नियमानुसार 'कस्मै' (किसके लिए) का उत्तर हमेशा चतुर्थी विभक्ति (स्वामी विवेकानन्दाय) में दिया जाता है।

4. (घ) अभवन्

व्याख्या: 'अभवन्' (हुए) भू-धातु का लङ् लकार (भूतकाल) का रूप है, जो वाक्य में चल रहे कार्य/स्थिति को दर्शाता है। इसलिए यह क्रियापद है।